

Itálie, Polsko a Berlín

Jiří Pelikán

Letošní léto přineslo-kromě rozmaru počastí tři důležité události, které ovlivní i vývoj v naší zemi. Italské volby sice neotevřely cestu k experimentu s "italskou cestou k socialismu", ale komunistická strana dosáhla dosud nejvyššího procenta hlasu (34,8%), dosaženého kdy komunisty ve svobodných volbách na Západě a přiblížila se tak k dosud vládnoucí nejsilnější straně křesťansko-demokratické. Interview Enrico Berlinguera, uveřejněný v předvečer voleb a jehož výňatky najdete v tomto čísle dokazuje, že jde o úspěch linie, která se hlásí k demokratickému socialismu a která je velmi blízká Akčnímu programu KSČ a myšlenkám obrodného procesu z roku 1968, i když výchozí body jsem ovšem různé. Ne náhodou publikoval ústřední orgán KS Itálie "Unità" před volbami hned několik dokumentů představitelů čs. socialistické opozice: po dopisu Zdeňka Mlynáře projev solidarity s KSI v souvislosti s propuštěním italských pracovníků čs. rozhlasu a prohlášení k berlínské konferenci komunistických stran. Právě distancování se od deformací socialismu v SSSR a zemích Východní Evropy a setrvání na odmítání sovětské intervence proti Československu zvýšily věrohodnost představ "odlišného socialismu", hlásaných italskými komunisty.

Italské volby současně zvrátily naivní představy části levice o "levé alternativě", namířené proti křesťanské demokracii. Tato strana se po loňských ztrátách vzpamatovala a upevnila svou pozici nejsilnější strany, bohužel na úkor menších stran středu, které vycházejí z voleb poraženy a ocitají se ve vážné existenční krizi. Tím dochází v Itálii k polarizaci politického života, kterou je

možno litovat a vidět jako nebezpečí, ale která současně potvrzuje jednu z hlavních thezí italské KS, že skutečné východisko z krize a možnost demokratické a socialistické přeměny v Itálii lze najít jen ve společné dohodě a postupu tří hlavních složek italské společnosti: komunistu, katolíků a socialistu. Vše tedy nasvědčuje tomu, že KSI bude nadále usilovat-nezávisle, zda v opozici nebo ve vládní většině-o takovou širokou dohodu, která by zabránila rozdělení země na dva tábory a tím opakování chilské tragédie. Pro nás je důležité, že volební úspěch dává italským komunistům dostatek sebevědomí, aby s ještě větším důrazem prosazovali v mezinárodním komunistickém hnutí svou "autonomistickou linii".

CO UKÁZALO POLSKO

Druhou významnou událostí léta byla prudké reakce polských pracujících na vyhlášený úmysl vlády zvýšit ceny potravin, zablokované přes 5 let. Již potřetí—nejdříve v r. 1956 a pak r. 1970-71—ukázala polská dělnická třída schopnost reagovat na pokus vládnoucí skupiny svalit na její bedra škody za špatné řízení země způsobem, který donutil stranické vedení ustoupit. Stávky, manifestace, zastavení vlaků se ukázaly být nejúčinnější methodou proti byrokratické moci, která musela již schválená opatření odvolat. To je nesporné vítězství, i když jde zřejmě jen o dočasný ústup moci, která bude hledat, jak prosadit opatření jinou cestou a jak potrestat a izolovat ty, kdo se dovážili jít do ulic, a také ty intelektuály, kteří vyslovili solidaritu

s dělníky-rovněž nová okolnost oproti povstání dělníků v baltických přístavech v r. 1970, kdy intelektuálové si chtěli mlčením vykoupit přízeň nového vedení. Tato otevřená srážka stejně jako předchozí protesty intelektuálu proti změnám v ústavě a představiteli katolické církve proti omezování náboženské svobody dokazují, že i v zemi se sovětskými posádkami existuje prostor pro iniciativu občanů a že proto teorie o tom, že "se nedá nic dělat" jsou nesprávné. Je možno si jen představit, jaké možnosti by se otevřely, kdyby podobné hnutí se rozvinulo současně v Polsku, Maďarsku a Československu: ani vládnoucí skupiny, ani sovětské vedení by nemohly volit obvyklé metody vojenské intervence nebo policejní represe. Proto sledujeme vývoj v Polsku s pozorností i upřímnými sympatiemi a s vědomím, že se nás přímo dotýká.

HLAVNÍ JE, CO CHYBÍ

Třetí významnou událostí léta, jejíž dosah se ukáže teprve v průběhu příštích měsíců a let je konference evropských komunistických stran v Berlíně, pravděpodobně poslední tohoto druhu. Oficiálně ji naše sdělovací prostředky — na rozdíl od předchozích událostí — věnovaly značnou pozornost, ale zdeformovaly cenzurou projevu její smysl a průběh. Náš čtenář si mohl přečíst, co říkali v Berlíně Brežněv a Husák (západní tisk označil jeho projev za nejšedivější a nejservilnější vůči Moskvě a komunistická "Unitá" nepoužila při krátké citaci před Husákovým jménem obvyklé označení "soudruh"). Zato texty projevů Berlinguera, Carillo, Marchais i Tita i dalších "autonomistů" byly cenzurovány a tím zcela zkresleny. Útěchou "normalizátorů" zůstal závěrečný dokument konference, který ani nikdo z přítomných nepodepsal, ani neodhlasoval a vzal prostě na vědomí jako neslaný kompromis.

Jen pozorný čtenář si všimne, že to hlavní v tomto dokumentu je právě to, co v něm NĚNÍ či lépe řečeno, co se podařilo t. zv. autonomistickým stranám z původně připraveného mamutího textu po velkých bojích vyloučit. Jde sice jen o slova, ale kdo zná sovětskou liturgii ví jaký význam právě jim Moskva přikládá. Jde o tři svatosvaté formule orthodoxního "panzer-komunismu": "marxismus-leninismus", "proletářský internacionalismus" a "antisověťismus". Právě my víme z vlastní zkušenosti, že pod tímto praporem k nám byly poslány v r. 1968 sovětské tanky a že to byly nejčastěji používaná zaklínadla proti "pražskému jaru".

K tomu pak přistupují pozitivní formulace, které jsou v dokumentu a které bylo nutno vybojovat během 18 měsíců příprav na představitelích orthodoxní linie: uznání autonomie každé strany a její odpovědnosti výlučně vlastní dělnické třídě a zemi, realita různých cest k socialismu, rovnost stran bez jakéhokoliv vedoucího centra a vzoru, odmítnutí

vměšování se do vnitřních věcí jednotlivých stran.

DVĚ KONCEPCE

Je to málo, jak se zřejmě bude zdát lidem u nás? Nebo je to "obrat", jak se to jeví těm stranám, které bojují o svou nezávislost na Moskvě? Nebo je to "posílení jednoty komunistického hnutí okolo KSSS", jak tvrdí propaganda v Moskvě a v Praze?

Je těžké odpovědět jednoznačně, protože šlo přece jen o kompromis, který je plný rozporů. Je přímo vidět, že závěrečný dokument byl psán několika rukama a že každá these, příznivá "autonomistům" je vyvážena antithezí, vyhovující orthodoxní skupině. Nic jiného se ale nemohlo očekávat, když vycházíme z toho, že dokument měl být přijatelný pro všechny přítomné a tak se od sebe lišící strany.

Podstatné je to, že berlínská konference potvrdila veřejně, že v evropském (ale nejen tomto) komunistickém hnutí dnes existují dvě od sebe zcela odlišné koncepce socialismu: na jedné straně přívrženci sovětského modelu jako vzoru a centra a na druhé straně "odlišného socialismu", který bude respektovat politický pluralismus a tradiční občanské svobody. Samozřejmě je toto rozdělení značně schematické, protože i uvnitř každé skupiny existují značné rozdíly, ale základní diference probíhá zásadně v těchto dvou rozdílných směrech. "Pro-sovětská" skupina je nesporně početnější, patří k ní 20 z přítomných 29 komunistických stran. Ovšem kromě stran zemi sovětského bloku jsou to většinou strany malé, bez skutečného vlivu ve svých zemích. Naproti tomu mezi 9 "autonomistickými" stranami jsou nejsilnější komunistické strany západní Evropy: Itálie, Francie, Španělska. K nim se pak řadí strany jugoslávská a rumunská, a jako již tradičně britská a švédská. "Autonomisté" byli posílení v Berlíně belgickou stranou a — co překvapilo nejvíc, snad i samotného Brežněva — i vystoupením Cunhala. Zda je jeho "přestup" k jiné víře upřímným výsledkem rozboru chyb, které vedly k vážným neúspěchům KS Portugalska nebo jen taktická nutnost, to se zatím nedá ještě říci.

Pravda, Brežněv ve svém projevu uznal možnost "různých cest k socialismu" a rozdával dokonce známky z dobrého chování i italským a francouzským komunistům. Smysl jeho koncese je však velmi záluďný: dělejte si, soudruzi, co chcete, abyste se dostali k moci, ale pak je zde nejvyšší forma socialismu, kterou je sovětský systém. Tedy uznání různých cest, ale ne různých socialismů. Naproti tomu "autonomisté" — nebo jak se nyní říká "eurokomunisté" — jasně řekli, že "modely socialistické společnosti, jak se vytvořily v zemích Východní Evropy neodpovídají zvláštním podmínkám a ani práním dělnických a lidových mas na Západě" (Berlinguer). Můžeme hned namítnout, že neodpovídají ani představám a práním většiny

obyvatel v zemích Východní Evropy, ale bylo by přehnané očekávat od západních komunistických stran, aby to řekly, i když některé z nich si to myslí (jiné ovšem ještě ne).

CO NENÍ SOCIALISMUS

Ale Berlinguer, Marchais i Carillo řekli jasně, že si představují socialismus jinak než jaký je v SSSR a zemích Východní Evropy. Jejich vystoupení se dá vyložit i tak, jak to učinil opoziční komunistka z NDR, profesor Havemann, když napsal: "Marchais a Berlinguer vyjádřili jasně, že státní systém bez svobodného tisku, bez pluralismu stran, bez otevřenosti hranic země, bez svobodných voleb a nezávislých odborů, bez neomezené svobody náboženského vyznání, bez vlády, která může být kdykoliv ve volbách poražena, i když by měla udělat místo docela reakční vládě — že krátce takový systém, jak je praktikován v socialistických zemích není žádný socialismus. Nanejvýš si může činit nárok, aby byl považován za socialistickou revoluci, která zůstala trčet na poloviční cestě a která se postupně přeměnila ve frašku" (Der Spiegel, 5.7.1976).

Marchais, Berlinguer a Carillo ovšem nešli — a nechťeli — jít tak daleko, aby zemím Východní Evropy upírali socialistický charakter. Omežili se jen na konstataování, že pro západní země musí socialismus vycházet z rozšíření těch svobod a demokratických vymožeností, kterých společnost již dosáhla. Připouštějí tedy, že mohou být různé formy socialismu a že neexistuje žádný model socialistické společnosti. Dá se o tom jistě diskutovat z hlediska theoretických postulátů, ale taková je — a po dlouhou dobu zůstane — realita. Jde teď o to, aby ji uznala také Moskva. Ta má ovšem, jak ukázal projev Brežněva, dvojitý loket: je ochotna tolerovat "různé cesty k socialismu" a "samostatnost" západních komunistických stran, ale od svých východoevropských spojenců žádá naopak utužení kázně, ideologickou přesnost a bezpodmínečnou podřízenost. Ovšem Ceausescu a Tito dokazují, že i socialistické země si mohou na Moskvě vybojovat respektování vlastní politiky. Je tedy otázka, zda se o něco podobného pokusí Gierek, Kádár či Honnecker. Spíše se zdá, že od dosavadních vládců se taková odvaha čekat nedá. Platí o nich, co napsal již zmíněný Robert Havemann: "Tyto strany a jejich vedení se dostaly do začarovaného kruhu: protože jsou izolované, bojí se; protože se bojí, sahají k opatřením, která je mají chránit, ale která je ve skutečnosti ještě více izolují". I zde nedávné události v Polsku dokazují, že pracující mají k tomu také co říci: pak se buď vedoucí činitelé vzpamatují nebo je potká osud Gomulky. Tento problém ovšem nemůže vyřešit žádná konference, ani stanovisko být sebe vlivnější západní komunistické strany. Tento problém si musí vyřešit občané zemí Východní Evropy. Že a jak je to těžké, to víme. Ale jiného východiska není.

ČESKOSLOVENSKO V BERLÍNĚ

Na Československo se v Berlíně nezapomělo, i když Brežněv a Husák udělali všechno, aby se neozvalo kritické slovo. Berlinguer opakoval nesouhlas italské KS s intervencí v Československu a Carillo vyzval SSSR, aby dal příklad a stáhnul svá vojska z cizích zemí. Ale poučení z tragických událostí z r. 1968 bylo přítomno i v jiných projevech, ke kterým se ještě vrátíme v budoucích vydáních. Pokus Brežněva a Husáka a představitelů zemí Východní Evropy vyloučit z hnutí jakoukoliv kritiku situace v těchto zemích jako "zasahování do vnitřních věcí" odmítl zcela jasně Berlinguer, když řekl: "Podle našeho názoru respektování zásady nevměšování nemůže vyloučit svobodu názoru a hodnocení theoretických i praktických pozic jiných stran nebo konkrétních událostí mezinárodního života... Považujeme za zcela legitimní, aby jiné strany měly kritický postoj k naší politice a vyjádřily jej. Je to naopak naše přání, aby se rozvinula diskuse o závažných tématech způsobem co nejsvobodnějším a zcela otevřeným". Santiago Carillo tuto potřebu kritického postoje k zemím Východní Evropy a zvláště SSSR ještě rozvedl, když přirovnával dnešní stav komunistického hnutí s dřívějším. Podle něho komunisté dříve žili v katakombách jako křesťanští mučedníci a vytvořili si v té době svou církev, své mučedníky a své svátce. Moskva byla pro ně dlouho Římem a Rijnová revoluce svátkem nanebevstoupení. Avšak nyní už neexistuje žádné řídicí centrum, žádná mezinárodní disciplína a "už se nikdy nevrátíme ke strukturám a koncepcím internacionalismu z minulosti".

Takových "kacířství" museli vyslechnout Brežněv a Husák a zastánci ortodoxie a neomylnosti za dva dny víc, než za celých 8 měsíců "pražského jara". Právě v tom je důkaz, že intervence z 20. srpna 1968 byla Pyrrhovým vítězstvím. Myšlenky, udušené v Praze se objevily v Římě, Paříži, Londýně, Madridu a prodírají si cestu i do svatých ortodoxie, jakou měla být také berlínská konference. V prostoru, který se otevřel mezi prosovětským křídlem komunistického hnutí a "eurokomunisty" se čs. problém neztratí, naopak, bude se znovu a znovu vracet.

Je ovšem nutné, abychom my sami tento problém připomínali a neustali v boji za zásady polednové politiky z r. 1968, které stále více dokazují svou platnost a obecný význam. Dopis, který účastníkům konference v Berlíně zaslali z Prahy Zdeněk Mlynář, Jiří Hájek, Václav Slavík, Bohumil Šimon, Vladimír Kadlec, Karel Kosík a Ivan Málek našel proto velký ohlas ve světovém tisku a stal se i konkrétním příspěvkem k diskusi, která v Berlíně jen začala a bude pokračovat, ať se to dnešnímu vedení KSČ líbí či nikoliv. Je málo pravděpodobné, že Moskva bude chtít opakovat tuto konfrontaci a pokusí se svolat světovou konferenci. Tím by jen proces diferenciací urychlila, zatímco má zájem jej brzdit. Zastavit jej ale už nemůže.